

In memoriam Ivo Banac

Ivo Banac (1947-2020)

Dana 30. lipnja 2020. godine u Svetoj Nedjelji umro je povjesničar Ivo Banac, *professor emeritus* Sveučilišta *Yale* i umirovljeni profesor Sveučilišta u Zagrebu.

Odlaskom profesora Ive Banca nastala je velika praznina u hrvatskoj i svjetskoj historiografiji. Mali je broj povjesničara s ovih prostora koji su izgradili takvu impresivnu akademsku i društvenu karijeru u Hrvatskoj i svijetu kao što je ona profesora Banca. Međutim, od početka života njegov samostalan i neobičan put obilježila su dinamična događanja druge polovine 20. stoljeća. Obiteljska povijest, a na koncu i njegovo zanimanje činili su život i karijeru Ive Banca vrlo posebnima, što se očituje u njegovu djelu. Sigurno su velike mijene utjecale i na samog Banca, njegove perspektive i uvjerenja, životni put i pristup dolazećim izazovima.

Dubrovnik je činio velik dio njegova emocionalnog *backgrounda* pa je taj grad cijeloga života bio predmet Bančeva interesa i mjesto koje je jedino, u punom smislu te riječi, zvao domom. Kao potomak ugledne dubrovačke obitelji Banac je odmalena nosio u sebi osjećaj pripadnosti specifičnoj kulturi koja je u sebi sažimala obilježja lokalnoga građanskog sloja, brojne kozmopolitske trendove, ali i usječenost u tradicijske osnove tog vremena. Bančev je život, kao i brojne sudbine vezane uz njega, posebno odredilo iskustvo Drugoga svjetskog rata. Pobjedom komunista i uspostavom novog sustava nakon 1945, promijenjena je sudbina njegove obitelji jer su imućni i građanski slojevi i industrijalci bili posebno pogođeni revolucionarnim nastojanjima Partije, definiranim u staljinizacijskim efektima nacionalizacije. U tim okolnostima rođen je Ivo Banac 1. ožujka 1947. u Dubrovniku. Njegovo je djetinjstvo proteklo u ozračju ne samo općenito teškog vremena već i novog položaja njegove obitelji. Otac mu je vrlo brzo nakon njegova rođenja emigrirao u Sjedinjene Američke Države. Nakon 12 godina slijedili su ga majka i sin. Odrastanje u Americi nosilo je nove izazove i biljege. S jedne strane, održavao je veze, kulturu i običaje rodnog Dubrovnika, ali su američki ambijent i nova kultura s kojom se suočavao nosili svoje utjecaje. Nakon završetka isusovačke gimnazije *Loyola School* na Manhattanu te diplome na Katoličkom sveučilištu *Fordham* u New Yorku (1965-1969), Banac je upisao magistarski studij povijesti na sveučilištu *Stanford* u Kaliforniji (1969-1971) te nakon toga i doktorski studij (1969-1975) na istom Sveučilištu. I tu se isrcitala nova etapa njegova života. Sjedinjene Američke Države sredinom i krajem 1960-ih bile su društvo temeljitih promjena i konflikata, mijenjajućih vrijednosti i sukoba generacija. To je razdoblje posebno obilježeno borbama za građanska prava, ratom u Vijetnamu te općenito kontrakulturom. Svakako da su navedena gibanja obilježila i Banca, koji je kao student dvadesetogodišnjak aktivistički sudjelovao u nekoliko organizacija i tiskovina s brojnim prinosima. Banac je doktorirao 1975.

godine temom *The National Question in Yugoslavia's Formative Period, 1918-1921* (mentor: Wayne S. Vucinich). Taj će rad u velikoj mjeri odrediti i obilježiti njegovu znanstvenu karijeru.

Nakon doktoriranja zaposlio se na *Stanfordu* kao asistent i predavač na Odsjeku za povijest (1972-1977) te instruktor srpsko-hrvatskog jezika na Odsjeku za lingvistikumu (1973-1974). Kratko vrijeme radio je na *San Francisco State University* (1976). Nakon rada na Sveučilištu *Stanford* Banac se zaposlio na Sveučilištu *Yale* (Odsjek za povijest), na kojem će provesti veći dio svoje znanstvene karijere i ostaviti neizbrisiv trag koji je prisutan do danas. Godine 1977. zaposlio se kao docent, 1982. napredovao je u zvanje izvanrednog profesora, a 1988. u redovitog profesora. U redovitog profesora u trajnom zvanju biran je 1992. (*Bradford Durfee Professor of History*), a zvanje *emeritusa* dodijeljeno mu je 2009.

Ivo Banac je tijekom rada u Sjedinjenim Američkim Državama, a najviše na Sveučilištu *Yale*, obnašao brojne akademske upravljačke funkcije. Od brojnih ističu se: voditelj diplomskih studija (*Director of Undergraduate Studies*, 1981-1984); voditelj doktorskih studija na Odsjeku za povijest (*Director of Graduate Studies*, 1986-1988). Iste funkcije obnašao je i na programu Ruskih i istočnoeuropskih studija (*Russian and East European Studies Program*). Bio je predsjednik Vijeća ruskih i istočnoeuropskih studija na Sveučilištu *Yale*. Kruna njegove karijere u sveučilišnim administracijama bila je pozicija *mastera* (ekvivalenta dekana) *Pierson Collegea* (*Yale*) 1988-1995. U istom je razdoblju bio glavni urednik prestižnog časopisa *East European Politics and Societies* (New Haven) te član upravnog odbora *American Association for the Advancement of Slavic Studies* (1989-1892), kao i član odbora za dodjelu nagrade iste organizacije nazvane po njegovu mentoru: „Wayne S. Vucinich Prize“ (1988-1991). To su samo neke od brojnih funkcija koje je obnašao.

Iz bogatoga znanstvenog opusa Ive Banca u tom razdoblju treba naglasiti nekoliko najvažnijih publikacija koje su, što je danas jasno vidljivo, postale klasicima svjetske historiografije na polju njegova interesa i rada. Prije svega valja spomenuti monografiju proizašlu iz njegova doktorata: *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics* (Ithaca, New York: Cornell University Press 1984) Ta je studija prevedena u tadašnjoj Jugoslaviji (*Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Zagreb: Globus 1988) te je doživjela još jedno izdanje (Durieux 1995). Knjiga je prevedena i na makedonski jezik 2014. u izdanju *Ars Studia* iz Skoplja (*Националното прашање во Југославија: Потекло, историја, политика*). Značenje i utjecaj te studije zaslužuju poseban tekst; postala je općim mjestom svjetske historiografije. Imala je dalekosežan utjecaj (osim u SAD-u) i na tadašnju jugoslavensku historiografiju te na politiku u vremenu korjenitih političkih i društvenih promjena u zemlji. Za Titovu Jugoslaviju i Komunističku partiju Jugoslavije nacionalno pitanje predstavljalo je jednu od glavnih strateških

odrednica, a upravo je Banac ukazivao na izvorišta međunacionalnih trvenja koja je smjestio u sâm početak prve jugoslavenske države, u 1918. â, pa čak i ranije od toga. Argumentirao je da je (ne)funkcionalnost jugoslavenske zajednice određena „krivim srastanjem“ u njezinim počecima, kao i kompleksnim procesom izgradnje nacija u bivšoj Jugoslaviji. Istodobno je analizom unosio red u brojna nesuvisla tumačenja tih problema u doba raspada Jugoslavije. Ivo Banac je za navedenu studiju dobio nagradu „The Wayne S. Vucinich Prize of the American Association for the Advancement of Slavic Studies“: izvanredna knjiga objavljena u polju ruskih/sovjetskih i istočnoeuropskih studija u 1984.

Druga velika studija o tom razdoblju bila je *With Stalin against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism* (Ithaca, New York: Cornell University Press 1988). Prevedena je 1990. u izdanju zagrebačkog Globusa (*Sa Staljinom protiv Tita: informbiroovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*). Kao i prethodna knjiga, Bančeva studija o raskolu u Komunističkoj partiji Jugoslavije u 1948. pojavila se u bremenito vrijeme i također je tematizirala jednu od najvećih kontroverzi jugoslavenske povijesti, onu o stvarnim razmjerima raskola tijekom sukoba Tito – Staljin, kao i represije nad stvarnim i navodnim simpatizerima Staljina (ibeovcima). Rijetko je koja historiografska tema imala veće značenje za jugoslavensku zajednicu u tom razdoblju pa je Banac zapravo u bivšoj Jugoslaviji objavio dvije studije koje su analizirale ključna mjesta jugoslavenske historiografije. Ujedno su tadašnjoj stručnoj zajednici i javnosti općenito otvorile novi historiografski svijest i tumačenja kakva do tada nisu bila uobičajena. Banac je za tu studiju 1990. dobio nagradu „Josip Juraj Strossmayer“ za najbolju knjigu iz polja društvenih znanosti.

Raspad Jugoslavije sve je više usmjeravao Ivu Banca na razne oblike angažmana i aktivnosti u zemlji, a kao ugledni znanstvenik s prestižnog sveučilišta posebno se zauzimao za priznanje neovisnosti Hrvatske, ali i za miran rasplet jugoslavenske krize. U to vrijeme (1990) postao je i dopisni član HAZU. Tijekom 1990-ih Ivo Banac je na temeljima svoje akademske karijere i publikacija, kao i dotadašnjeg djelovanja, postao nezaobilazan u hrvatskome društvu, politici i znanosti. Poznat po svojim oštrim i beskompromisnim kritikama koje su bile usmjerene prema svim manjkavostima i nedemokratskim tendencijama u samostalnoj Hrvatskoj, nije postojala (kontroverzna) tema o kojoj Banac nije polemizirao, uz dalekosežne odjeke. Danas kada u društvu osjećamo višak raznih vrsta boraca za prava, što je postalo nekom vrstom pomodarstva bez stvarnog sadržaja, uglavnom svedenog na akcije u virtualnom svijetu, jasno se vide snaga, hrabrost te učinak nastupa i rasprava koje je poticao profesor Banac, bilo kada su u pitanju povijesne, društvene ili političke teme. Ako bi se mogao mjeriti učinak Bančeve pojave u hrvatskome društvu za našu demokraciju i kritičku misao, onda Banac bez sumnje predstavlja sinonim za slobodoumnog intelektualca tog doba. Kao stvarni borac za ljudska prava Banac je dugi niz godina djelovao u Hrvatskom helsinškom odboru (jedno vrijeme i kao

predsjednik), Institutu Otvoreno društvo, Fondu za humanitarno pravo (Srbija) i drugim organizacijama tog tipa. Politički se angažirao tijekom 1990-ih članstvom u HSLS-u (Hrvatsko socijalna liberalna stranka), da bi se nakon raskola u toj stranci priključio LS-u (Liberalna stranka). Postao je predsjednik te stranke, a kratko je vrijeme bio ministar zaštite okoliša i prostornoga uređenja u vladi Ivice Račana (2003). Bio je i zastupnik u Hrvatskome saboru u jednom mandatu.

Uz svoj rad na *Yaleu*, Ivo Banac predavao je povijest na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti. Godine 2009. umirovljen je na Sveučilištu *Yale* u statusu *professora emeritusa* te od 2009. postaje redovitim profesorom na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Bio je to velik dobitak za Odsjek i Fakultet jer su i kolege i studenti imali povlasticu surađivati s velikim imenom svjetske historiografije. Na temelju Bančeva rada, profesionalizma i pristupa studenti su dobili pogled u novi historiografski svijet koji im je profesor nudio, kao i u tumačenja povijesti lišena sitnih privatnih i ideoloških okvira. Kolegiji „Desnica u južnoslavenskim zemljama“, „Hrvatsko proljeće 1966-1971.“, „Hrvatska povijest nakon 1945.“ te „Povijest međunarodnog komunističkog pokreta“ bili su izuzetno popularni te su predstavljali važne stupove studiranja svih onih koji su ih pohađali. Također, mentorirao je brojne doktorske radove pa je tako ne samo pridonio našoj historiografiji, već je ugradio vlastiti rad u ono najvrednije – studente. Nakon umirovljenja 2017. predavao je na doktorskom studiju Hrvatskoga katoličkog sveučilišta i na Fakultetu političkih nauka i međunarodnih odnosa *The Sarajevo School of Science and Technology* u Sarajevu.

Od ranih 1990-ih Banac je objavio niz zapaženih studija, rasprava i zbirki svojih članaka. Ovdje treba naglasiti sljedeće: *Grbovi: biljezi identiteta* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske 1991); *Dubrovački eseji* (Dubrovnik: Matica hrvatska 1992); *Protiv straha* (Zagreb: Slon d. o. o. 1992); *Cijena Bosne* (Zagreb: Europa danas 1994. i Sarajevo: Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca i Bosanski kulturni centar 1996); *Raspad Jugoslavije: eseji o nacionalizmu i nacionalnim sukobima* (Zagreb: Durieux 2001); *Protiv Močvare* (Sarajevo: Buybook, 2003); *Acta turcarum* (Zagreb: Durieux 2006); *Hrvati i Crkva: kratka povijest hrvatskog katoličanstva u modernosti* (Zagreb – Sarajevo: Profil – Svjetlo riječi 2013). Posebno važna bila je objava *Dnevnika Georgija Dimitrova (The Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949)*, Yale Press 2012) koji je uredio. Smrt ga je spriječila da dovrši svoju kapitalnu studiju o Hrvatskom proljeću.

Odlazak profesora Ive Banca ostavlja golemu prazninu. Naša zemlja izgubila je čovjeka koji nije bio svakodnevna pojava. Otišao je čovjek koji je u sebi utjelovljavao sve posebnosti mentaliteta i povijesti ovih prostora. Na temelju njegove ličnosti i karijere, pa i osobnosti, mogla se napisati jedna mala historija i Dubrovnika, Hrvatske i bivše Jugoslavije, ali i svih društvenih i političkih promjena druge polovine 20. stoljeća. Brojnima je sâm bio i svjedok, a ujedno i akter.

Naoko, Ivo Banac bio je stroga figura. Ulijevao je dozu strahopoštovanja onima oko sebe, ali intimnijim prijateljima bilo je jasno da je u sebi sadržavao brojne osobine koje su ga činile iznimnim. Nije bio osvetoljubiv, niti sklon sitnim interesima kakvima je naše društvo preplavljeno. Vjerovao je u danu riječi i gospodske dogovore. Nije imao slabost provincijalnog kalkulantstva, akademskog tezgarenja i kompromiserstva pogonjenog ograničenim privatnim ciljevima. Dopuštao je – iako se nekada to na prvu ruku nije moglo iščitati – drugačije mišljenje i u sebi nije nosio radikalnu antipatiju prema onima koji nisu u njegovu ideološkom ili nekom drugom horizontu. U tom smislu predstavljao je ono najbolje što je akademski svijet mogao dati. Ako su mu javni nastupi, publika ili pogledi mijenjali optiku, on nije prema tim kriterijima krojio svoj profesionalizam ili ljudske odnose. Kriteriji njegova akademskog pristupa i odnosa prema ljudima nisu bili motivirani nekim infantilnim shvaćanjem politike i reduciranim tumačenjem trenutnih ideologija koji bi trebali postati temeljem svih vrednovanja.

Autor ovih redaka svjedočio je, među ostalim, i činjenici da je Banac bio predan mentor. Svi njegovi savjeti bili su precizni i smisleni, a pritom nije inzistirao na nužnim promjenama prema njegovim sugestijama. Banac je bio mentor koji je sâm na sebe preuzimao što više nastavnih i birokratskih obveza kako bi moj doktorski rad što prije bio dovršen. Točke razmimoilaženja bile su predmeti rasprave, ali nikako prijepora ili prepirke. Banac asistenta nije tretirao – kao što to mnogi u nas čine – kao akademskog slugu ili prekvalificiranog posilnog. Za njega je asistent bio mladi kolega i prijatelj, osoba u akademskom i ljudskom formiranju. Bitna dimenzija njegova karaktera ocrtavala se u tome.

Sigurno je da Banac dao jako mnogo našoj zemlji, Sveučilištu i društvu znanstvenim, nastavnim te javnim djelovanjem. Bio je rijetka pojava u našem tranzicijskom društvu. Hrabar i artikuliran, lišen autocenzure, malih računica i strahova, principijelan i tolerantan te nesklon zakulisnom. Teme o kojima je Banac otvoreno progovarao, posebice u 1990-ima, nosile su ozbiljne rizike, za koje nije previše mario. Slobodu govora, misli te pisane riječi shvaćao je u njihovoj punini, iako ostaje otvoreno pitanje koliko je shvaćao društvo o kojem je toliko pisao i u kojem je s tolikom strašću djelovao.

Budućnost će pokazati jednima ono što drugi već sada znaju. Ivo Banac veliko je ime ne samo naše već i svjetske historiografije. Njegove su brojne studije već sada prošle test vremena te još uvijek zrače znanstvenom svježinom i posebnim akademskim stilom. Pravo na stav i drugačije mišljenje moraju ići ruku pod ruku i s poštovanjem drugog. Poimanje demokracije, ako ništa drugo, traži bar razumijevanje svijeta za koji se smatra da nije vlastiti. Ako ćemo staviti na vagu nečiji život, sa svim karakterističnim putanjama koje on nosi, Bančevi otkloni (ako ih se tako uopće može nazvati) beznačajni su u odnosu na njegovu veliku, trajnu ostavštinu.

Martin Previšić

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

52

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2020.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 52, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Miljenko Šimpraga

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d.

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*